

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

THE RIGHT TO APPEAL TO COURT TO PROTECT CIVIL RIGHTS AND INTERESTS : PROBLEMS AND PROSPECTS

Бонтлаб В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент
Київського інституту*

*Національного університету «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»*

Стаття присвячена теоретичним і практичним аспектам права на судовий захист у порядку цивільного судочинства України. Досліджується поняття захисту цивільних прав та інтересів, визначення його завдань, мети й ознак. Аналізується право на судовий захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів як об'єктивного явища, яке існує в демократичному суспільстві незалежно від волі конкретних осіб і гарантує захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод чи інтересів кожної особи. На підставі аналізу чинного законодавства виділено основні проблеми цього права й визначено основні шляхи їх вирішення.

Ключові слова: право, захист цивільних прав, судовий захист, цивільне судочинство, Цивільний кодекс України.

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам права на судебную защиту в порядке гражданского судопроизводства Украины. Исследуется понятие защиты гражданских прав и интересов, определение его задач, целей и признаков. Анализируется право на судебную защиту нарушенных прав и охраняемых законом интересов как объективного явления, которое существует в демократическом обществе независимо от воли конкретных лиц и гарантирует защиту нарушенных, оспариваемых или непризнанных прав, свобод или интересов каждой личности. На основании анализа действующего законодательства выделены основные проблемы данного права и установлены основные пути их решения.

Ключевые слова: право, защита гражданских прав, судебная защита, гражданское судопроизводство, Гражданский кодекс Украины.

This scientific and theoretical research is devoted to theoretical and practical aspects of the right to judicial protection in civil proceedings Ukraine. It examines the concept of protecting civil rights and interests, identify its objectives, goals and characteristics. Analyzes the right to judicial protection of rights and legal interests of objective phenomena that exist in a democratic society regardless of specific individuals and will guarantee protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests of each person. On the basis of current legislation allocated basic problems of law and the main of their solutions.

Key words: law, protection of civil rights, judicial protection, civil litigation, Civil Code of Ukraine.

Актуальність теми. Судова влада в Україні, як і в будь-якому суспільстві, відіграє ключову роль, а правова держава наділена функцією гарантування прав і свобод людини та громадянина. Саме тому важливо є роль суду як органу, головною метою якого є розв'язання конфліктів з метою захисту прав і законних інтересів громадян.

В умовах просування України шляхом демократичних перетворень, інституційних змін у системі держави й суспільства, посилення прав і свобод людини однією із ключових проблем залишається забезпечення ефективності й дієвості права на судовий захист. Як відомо, право на судовий захист, насамперед, передбачає право на звернення до суду з питань захисту порушених прав або інтересів. Тому від ефективності цього права залежить дієвість усієї системи цивільних прав і свобод. А отже, необхідність проведення в Україні реформи судоустрою є виправданою. Умовою для подальшого реформування як системи захисту цивільних прав та інтересів зокрема, так і українського законодавства загалом

є рівень захисту основоположних прав та інтересів осіб, підвищення доступності громадян до справедливого правосуддя. Здійснення судовою гілкою влади своїх функціональних обов'язків має базуватись на принципах правової, демократичної та соціальної держави. Реалізація таких завдань неможлива без істотних змін у сфері здійснення правосуддя, становлення його як незалежної, правової та самостійної гілки влади. Варто додати, що входження української держави в європейський і світовий простір викликає потребу у відповідних перетвореннях у всіх сферах суспільного життя, адаптації основних державних інституцій до найкращих світових зразків.

Право на судовий захист є ключовою суспільною категорією, яка надає можливість особі скористатися цим правом. Саме як правовий інститут право на судовий захист забезпечує поновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів. Важливість правильності розуміння права на судовий захист полягає в тому, що без нього не можна зрозуміти й інші інститути, форми, категорії й проце-

дури, притаманні цивільному судочинству. За таких умов надзвичайно актуальною є проблема аналізу сутності права на судовий захист, застосування норм цивільного процесуального законодавства.

Метою статті є науково-теоретичне дослідження процесуальних проблем судового захисту прав та інтересів особи в порядку цивільного судочинства. У юридичній літературі загальнотеоретичні питання принципів цивільного процесуального права досліджувались у працях таких учених-юристів: С.С. Алексєєв, С.В. Васильєв, В.К. Гусаров, А.П. Заєць, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.В. Комаров, В.М. Косак, В.Л. Костюк, Р.М. Мінченко, С.О. Погрібний, Ю.Д. Притика, В.І. Тертишніков, Фазикош В.Г. С.Я. Фурса, С.О. Харитонов та ін. Підтримуючи висловлені цими й іншими вченими доктринальні підходи щодо цивільно-процесуальних аспектів права на звернення до суду, доцільно вказати на те, що в новітніх умовах сьогодення, коли відбувається складний процес становлення громадянського суспільства, становлення ефективної моделі держави, зазначені питання потребують більш якісного та системного дослідження в контексті забезпечення ефективності й дієвості системи цивільних прав і свобод особи.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку України посилення режиму переходу економіки держави до ринкових відносин, установлення демократичних, правових і соціальних гарантій для громадян ключовим залишається питання судового захисту цивільних прав та інтересів. Задекларовані права й свободи людини та громадянина в Конституції України в 1996 р. характеризуються специфічними властивостями, а головне, відіграють головну роль у визначенні правового статусу громадянина у відносинах із державою. Варто зазначити, що конституційні права й свободи істотно відрізняються від інших, визначених законодавством України, оскільки в них наявний характерний зміст, інша форма закріплення, а головне – вони набувають статусу конституційних лише після внесення їх до Конституції України. Головною метою конституційних прав і свобод є те, що вони спрямовані на врегулювання найважливіших відносин між людиною та державою. Головне місце серед усіх прав, закріплених в Основному Законі держави, – право на судовий захист. Процес удосконалення моделі ефективної держави включає в себе формування ефективної системи органів судової гілки влади, відповідно до мети Конституції України, яка розподілила всю державну владу на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Варто зазначити, що саме в Конституції України (ст. 55) установлено, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Важливим є те, що судовому захисту підлягають будь-які права й свободи, незалежно від того, яким нормативно-правовим актом вони закріплені. Право на судовий захист прав і свобод людини та громадянина дублюється в ст. 8 Загальної декларації прав людини, яка встановлює таке: «Кожна людина має право на ефек-

тивне поновлення у правах компетентними судами у випадках порушення її прав, наданих їй конституцією або законом» [2]. Саме ж право на судовий захист означає забезпечення реальності правовідносин у суспільстві й надання їм сили державного примусу. Право на судовий захист основоположних прав і свобод людини та громадянина – це компетентне й безспірне визнання законності вимоги правового характеру, як правило, за допомогою державно-владного примусу відповідних осіб до реального виконання юридичних обов'язків. З позицій сьогодення механізми реалізації цього права мають бути максимально ефективні та дієві, виходячи із потреб національного й міжнародного досвіду, зокрема, європейських стандартів.

Потрібно розуміти, що приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів відобразиться як у системі захисту цивільних прав та інтересів, так і в цивільному судочинстві загалом. Під цивільним судочинством потрібно розуміти врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних прав і обов'язків, а також процесуальних дій, якими вони реалізуються їх суб'єктами – судом та учасниками процесу [3, с. 17].

Доцільно зазначити, що за допомогою цивільних процесуальних норм відбувається регулювальний вплив на суд та інших учасників цивільного процесу у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах. Головним є те, що цивільне судочинство як одна із законодавчо встановлених форм захисту порушених законних прав осіб передбачає певний процесуальний порядок здійснення правосуддя в цивільних справах, захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів.

Варто зазначити, що за змістом Основного Закону України (ст. 124) визначається те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, тоді як судочинство – Конституційним Судом України, а також судами загальної юрисдикції. Правосуддя має на меті вирішення конфліктів шляхом розгляду під час судових засідань конституційних, кримінальних, господарських та адміністративних справ із дотриманням установленної законом процесуальної форми.

Захист порушених цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в Україні здійснюють у порядку цивільного судочинства, що декларативно гарантує особі законний захист від порушень її основоположних прав. Ефективний захист цивільних прав не лише сприяє відновленню порушеного права, а й має велике загальне превентивне значення, адже учасники цивільних відносин повинні бути впевнені в тому, що порушені, невизнані або оспорювані цивільні права, свободи чи інтереси будуть ефективно захищені.

В сучасних умовах важливою проблемою залишається розуміння сутності захисту цивільних прав та інтересів. Принагідно варто зауважити, що доктрина цивільного процесуального права під захистом цивільних прав та інтересів розуміє правомірну

реакцію учасників цивільних прав правовідносин, а також суспільства й держави на порушення, невизнання чи оспорювання цивільного права з метою припинення порушення, поновлення чи визнання цивільного права або компенсації завданої особі шкоди. Саме ст. 44 Цивільного кодексу України визначається, що підставами для захисту цивільного права є його порушення, невизнання або оспорювання [4, с. 346]. Система цивільного судочинства характеризується тим, що саме цивільний процес підлягає захисту, у разі якщо він не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Необхідно зазначити, що судовий захист цивільних прав та інтересів є юрисдикційною формою захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Саме юрисдикційна форма захисту прав та інтересів полягає в тому, що особа, яка вважає, що її права й інтереси порушені, вправі звернутися за захистом до суду як державного органу, який уповноважений вирішувати спори з метою відновлення порушеного права й охоронюваного законом інтересу, припинення правопорушення. У цьому сенсі ознаками поняття «охоронюваний законом інтерес» як правового феномену, з погляду суду, є такі: 1) виходить за межі змісту суб'єктивного права; 2) є самостійним об'єктом та іншим засобом правової охорони; 3) має на меті задоволення, усвідомлення індивідуальних і колективних потреб; 4) не може суперечити Конституції й законам України, суспільним інтересам, загально-визнаним принципам права; 5) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним або нематеріальним благом; 6) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним [5, с. 179].

Ключовими елементами в системі захисту цивільних прав і свобод людини та громадянина є визначені ст. 16 Цивільного Кодексу України такі способи: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової шкоди); 10) визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [6, с. 356].

У системі захисту цивільних прав та інтересів головну роль відіграють також завдання цивільного судочинства, передбачені ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), де зазначається, що завданнями цивільного судочинства є такі: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захис-

ту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Відповідно до ЦПК України (ст. 3), кожна особа має право в порядку, установленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи й особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. При цьому відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Отже, конструкція права на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, по-перше, є достатньо універсальною, а по-друге, обтяженою законодавчо визначеними процедурно-процесуальними аспектами звернення до суду й здійснення цивільного судочинства.

Під час аналізу системи захисту цивільних прав та інтересів слід зауважити, що в цивільному судочинстві в аспекті підвищення його ефективності потрібно виходити з того, що інститути правосуддя й судочинства мають удосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства, виходячи з такого очевидного цивілізаційного факту, як фундаменталізація прав людини [7, с. 624].

Передбачене в Конституції України, інших актах міжнародного й національного законодавства право на судовий захист, яке, у свою чергу, включає право на судовий захист цивільних прав та інтересів, наділене великою кількістю проблем, що не надають ефективної допомоги особі, право якої було порушене.

Однією з найважливіших проблем цього права є нестабільність національного законодавства, а також відсутність системності при внесенні змін до Цивільного та Цивільного процесуального кодексів України, а нечіткість положень, установлених у перерахованих кодифікованих актах, надає можливість двозначного тлумачення норми права, що створює певні правові схеми, які служать для обходу закону.

Варто погодитись із думкою В.В. Комарова, який зазначає, що сучасні вимоги до розвитку процесуального законодавства ґрунтуються на тому, що рівень правової захищеності особи, інших суб'єктів права залежить від ефективності судочинства [7, с. 624]. Норми ЦПК України мають відображати модель цивільного судочинства, що виходить із розуміння громадянина як автономної особи, котра має необмежене право на судовий захист. При цьому інститут правосуддя як фундаментальний у цілій правовій системі, по суті, має розглядатися і як форма здійснення прав і свобод громадянина, і як самостійне та правове благо, що здійснюється через справедливе правосуддя й належні судові процедури. Такий підхід до сутнісної характеристики правосуддя дасть змогу подолати погляди на правосуддя як на форму державного примусу й утвердити самоцінність процесуального порядку в механізмі правового захисту.

Потрібно наголосити й на тому, що в сучасному суспільстві вимушеним є модифікація порядку ци-

вільного судочинства зі збереженням гарантій, які надані учасникам процесу традиційними нормами, інститутами та режимами.

Ще однією не менш важливою проблемою сучасного стану законодавства, яке регулює відносини щодо захисту цивільних прав та інтересів, є зниження активності суду в цивільному процесі. Така особливість може небезпечно вплинути на надані правові гарантії громадян, адже особи, які беруть участь у справі, фактично позбавлені наданих їм законом процесуальних прав і свобод. У результаті цілі цивільного правосуддя не будуть досягнуті, а також воно не буде ефективним. А.В. Цихоцький також наголошує на необхідності збереження активності суду, його прагненні виконати завдання щодо захисту порушеного права [8, с. 392]. Адже активна роль суду зумовлюється функціям судової влади та зацікавленістю суспільства в справедливому вирішенні спору й одноманітному застосуванні законодавства.

Однією з головних проблем залишається звільнення суду від законного забезпечення повноти й усебічності дослідження обставин конкретної справи, чим фактично істотно полегшується робота судової гілки влади.

Принциповою проблемою сьогодення залишається питання доступу до цивільного судочинства, оскільки на практиці обґрунтоване звернення до суду з питань захисту порушених прав та інтересів вимагає від заявника відповідної правової підготовки. По суті, забезпечення якісною правовою допомогою громадян залишається знову-таки проблемою. Достатньо складною залишається процедура підготовки й подання позову, належне його обґрунтування, виходячи зі змісту ст. ст. 118–120 ЦПК України. Доречним буде вказати, що ініціювання й подання позову до суду переобтяжені додатковим інформаційним навантаженням, що потребує від особи відповідних системних правових знань. Натомість на сьогодні такі інститути

держави та громадянського суспільства, як інститут прокуратури, інститут адвокатури, залишаються недоступними для значної частини заявників, виходячи із ускладнених механізмів їх функціонування [9, 10]. ЦПК України, у супереч нормам Конституції України, звужує представницькі повноваження інститутів громадянського суспільства з питань захисту інтересів своїх членів [11]. Певною мірою на це вказують положення ЦПК України, згідно з якими у випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи й особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси. Очевидно, таке положення не тільки не сприятиме доступності цивільного судочинства [12, с. 11–12; 13, с. 15–17], а значно його ускладнюватиме.

Висновки. З огляду на вищезазначене, основними напрямками вдосконалення права на звернення до суду за захистом цивільних прав та інтересів є такі: 1) спрощення механізму звернення до суду шляхом посилення дієвості й доступності цивільного судочинства; 2) удосконалення механізму отримання правової допомоги під час підготовки заяви (позову) та інших документів; 3) забезпечення якісної первинної правової допомоги особам з інвалідністю й іншим вразливим категоріям громадян; 4) забезпечення якісного представництва інтересів осіб з інвалідністю, інших вразливих категорій громадян органами прокуратури; 5) допустимість перевірки судом правильності підготовки позову та інших необхідних документів; 6) забезпечення якісного представництва особи при зверненні до суду (наприклад, адвокат, фахівець у сфері права, інститут громадянського суспільства тощо); 7) посилення відповідальності суддів за необґрунтовану відмову у прийнятті позову й інших документів щодо захисту цивільних прав та інтересів; 8) забезпечення громадського контролю за дотриманням права на звернення до суду з боку посадових осіб відповідної установи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Андрушко А.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.В. Андрушко ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–44. – Ст. 346.
5. Харченко Г.Г. Правова проблематика захисту інтересів в цивільному праві / Г.Г. Марченко // Часопис Київського університету права. – Вип. 1. – 2011. – С. 175–179.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–44. – Ст. 356.
7. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В.В. Комаров. – Х. : Право, 2012. – С. 624.
8. Цихоцький А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам / А.В. Цихоцкий. – Новосибирск : Наука, 1997. – С. 392.
9. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Урядовий кур'єр. – 14.11. 2014. – № 212.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI // Урядовий кур'єр. – 05.09.2012. – № 159.
11. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Урядовий кур'єр. – 13.06. 2012. – № 104.
12. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І.М. Жаровська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 20 с.
13. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / О.М. Овчаренко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.